

Assessing the Status of Agricultural Tourism in the West of Mazandaran in terms of Sustainability

Reza Soleimannejad¹, Amir Hossein Alibaygi,^{2*} Laleh Salehi³

¹ Ph.D. Student, Agricultural Extension and Education Department, College of Agriculture & Natural Resources, Razi University, Kermanshah, Iran.

² Associated professor, Agricultural Extension and Education Department, College of Agriculture & Natural Resources, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: alibaygi@razi.ac.ir

³ Assistant Professor, Agricultural Extension and Education Department, College of Agriculture & Natural Resources, Razi University, Kermanshah, Iran.

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 01.06.2023
Revised: 04.08.2023
Accepted: 11.09.2023

Keywords:
Sustainability
Rural Development
Agricultural Tourism
Mazandaran Province

ABSTRACT

One of the development policies tailored to the conditions of rural areas is sustainable agricultural tourism. Most countries of the world have considered this type of tourism as a new strategy for the development of rural areas, but the sustainability of agricultural tourism in Iran, especially in Mazandaran province, is doubtful. This descriptive-correlation study was conducted to explain the sustainability of agricultural tourism in the west of Mazandaran province and the variables affecting it. The statistical population of the study was 72 farmers with agricultural tourism sites in the west of Mazandaran province who were selected by multi-stage cluster sampling method. The data collection tool was a researcher-made questionnaire that was based on theoretical foundations and three Delphi stages through interviews with 21 experts in the field of agricultural tourism in various organizations that were purposefully selected, 86 indicators in the terms of social, economic, cultural and environmental dimensions were identified. The face and content validity of the questionnaire was confirmed by a panel of experts and the reliability of the questionnaire was confirmed by Cronbach's alpha. The Prescott-Allen five classes were used to evaluate the degree of stability. The results showed that the situation of agricultural tourism in western Mazandaran is unstable. This sustainability in social, cultural and environmental dimensions is almost unstable and economically moderate. Tonekabon city had better stability in three dimensions of social, cultural and environmental than Ramsar and Chalous cities, but this difference was not significant according to ANOVA test. The results of multiple regression analysis also showed that the three variables of farm size, history of activity in the field of agricultural tourism and income had the greatest impact on farmer's views regarding the sustainability of agricultural tourism. In order to develop agricultural tourism, it is necessary to pay attention to the principles of sustainability and its various dimensions in order to avoid harm in the direction of sustainable development while enjoying its benefits.

Cite this article: Soleimannejad, R., Alibaygi, A.H., & Salehi, L. (2023). Assessing the Status of Agricultural Tourism in the West of Mazandaran in terms of Sustainability. *Journal of Rural Development and Extension Studies*, 1 (1), 169-193.

سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری

رضا سلیمان‌نژاد^۱، امیرحسین علی‌بیگی^{۲*}، لاله صالحی^۳

^۱دانش آموخته دکتری، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: baygil@razi.ac.ir
^۲دانشیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
^۳استادیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	یکی از سیاست‌های توسعه‌ای متناسب با شرایط مناطق روستایی گردشگری پایدار کشاورزی است. اکثر کشورهای جهان نیز این نوع گردشگری را به عنوان راهبردی نوین برای توسعه نواحی روستایی مدنظر قرار داده‌اند، اما پایداری گردشگری کشاورزی در ایران و به‌خصوص استان مازندران قابل تردید است. این پژوهش توصیفی-همبستگی با هدف تبیین پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران و متغیرهای تأثیرگذار بر آن انجام گرفت. جامعه آماری پژوهش ۷۲ نفر از کشاورزان دارای سایت گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران بودند که به روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه‌ای محقق ساخته بود که بر اساس مبانی نظری و سه مرحله دلفی از طریق مصاحبه با ۲۱ نفر از کارشناسان حوزه گردشگری کشاورزی در سازمان‌های مختلف که به صورت هدفمند انتخاب شدند، ۸۶ شاخص در قالب ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست‌محیطی شناسایی گردید. روایی صوری و محتوایی پرسشنامه به تأیید پانل متخصصان رسید و پایایی پرسشنامه از طریق آلفای کرونباخ مورد تأیید قرار گرفت. به‌منظور بررسی میزان پایداری از طبقات پنج‌گانه پرسکات-آلن استفاده شد. نتایج نشان داد که وضعیت گردشگری کشاورزی در غرب مازندران ناپایدار است. این پایداری در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی تقریباً ناپایدار و از لحاظ اقتصادی از پایداری متوسط برخوردار می‌باشد. شهرستان تنکابن نسبت به رامسر و چالوس از پایداری بهتری در سه بعد اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی برخوردار بود؛ اما این اختلاف بر اساس آزمون تجزیه و تحلیل واریانس یکطرفه معنی‌دار نبود. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نیز نشان داد که سه متغیر اندازه مزرعه، سابقه فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی و درآمد بیشترین تأثیر را بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی داشته‌اند. لازم است جهت توسعه گردشگری کشاورزی به اصول پایداری و ابعاد مختلف آن توجه شود تا ضمن بهره‌مندی از مزایای آن از آسیب‌ها در راستای توسعه پایدار جلوگیری شود.
واژه‌های کلیدی: پایداری توسعه روستایی گردشگری کشاورزی استان مازندران	

استناد: سلیمان‌نژاد، ر.، علی بیگی، ا.ح.، و صالحی، ل. (۱۴۰۲). سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری.

مطالعات ترویج و توسعه روستایی، ۱(۱)، ۱۶۹-۱۹۳.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازان

مقدمه

امروزه با وجود پیشرفت‌های عظیم بشری که حاصل شده اما توسعه روستایی با مسائل و چالش‌های متعددی روبروست چراکه راهبردهای گذشته در زمینه توسعه روستایی موفقیت‌آمیز نبوده و نتوانسته است مسائلی همچون فقر، اشتغال، بهداشت، امنیت غذایی و پایداری محیط‌زیست را رفع نماید (Yang, 2012) به طوری که بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی روستایی و سطح درآمد کشاورزی طی دهه‌های اخیر دچار افول شدید شده و افزایش نرخ بیکاری و در نتیجه خروج نسل جوان و تحصیل کرده از جامعه روستایی، توسعه روستاها را به مخاطره انداخته است (بوذرجمهری و همکاران، ۱۳۹۶). بسیاری از کشاورزان مجبور به فروش مزارع خود شده و در جاهای دیگر به دنبال شغل و درآمد و یا راهبردهای اقتصادی جایگزین و تنوع بخشیدن به اقتصاد محلی برای حفظ مزارع و زندگی خود شده‌اند (نوروزی و فتحی، ۱۳۹۷؛ Clemens, 2014). از این رو سیاست‌گذاران در راستای تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها، گردشگری را به عنوان یکی از رهیافت‌های مؤثر در تجدید حیات مناطق روستایی معرفی نمودند (Jaafar et al., Pacucci, 2005). Goeldner & Ritchie, 2009؛ Yang, 2012؛ 2015؛ ضیاءآبادی و همکاران، ۱۳۹۸). صنعت گردشگری با اتکا به ویژگی‌ها و تأثیرات اقتصادی خود می‌تواند به گونه‌ای کاملاً مؤثر در تحرک و پویایی بخش‌های مختلف اقتصادی جوامع محلی نقش عمده‌ای ایفا کند و به توسعه نواحی روستایی منجر شود (کریمی، ۱۳۹۳)؛ اما نوع فعالیت‌های گردشگری باید با ساختار و علایق خانوارهای روستایی منطبق باشد، لذا یکی از رهیافت‌های متناسب با شرایط مناطق روستایی گردشگری کشاورزی است (Goeldner & Ritchie, 2009؛ نوروزی و فتحی، ۱۳۹۶؛ صالحی فرد، ۱۳۹۰؛ Jenkins, 2014؛ بختیاری، ۱۳۹۴).

درواقع در محیط متغیر نواحی روستایی و کشاورزی سنتی ضروری است تا ابزار و گزینه‌های جدیدی برای معیشت پیدا کرد، زیرا نوآوری ابزار کلیدی برای کسب منفعت و دوام در بازار رقابتی و همچنین بهره‌برداری از فرصت‌های حاصل از تغییر است که کسب و کارهای کوچک‌مقیاس گردشگری کشاورزی این ظرفیت را دارند تا در جوامع محلی نیرو و انگیزه‌ی لازم برای تبدیل منابع محلی به محصولات و خدمات گردشگری کشاورزی را فراهم کنند (Lordkipanidze et al., 2005). اکثر کشورهای جهان نیز این نوع گردشگری را به عنوان راهبردی نوین برای توسعه اجتماعی، اقتصادی و احیاء و بازسازی نواحی روستایی مدنظر قرار داده‌اند (Su, 2011). گردشگری کشاورزی به عنوان بخشی از گردشگری روستایی به صورت تفریحی است که تأثیر قابل توجهی در تولید کشتزارها دارد (Nechar et al., 2015). بر این اساس کشاورزان با شیوه‌های مختلف می‌توانند علاوه بر درآمد ناشی از تولیدات کشاورزی یک درآمد مکمل از گردشگری نیز به دست آورند (Barbieri & Patience, 2008). در این نوع گردشگری گردشگران از مناطق روستایی و فعالیت‌های کشاورزی سنتی دیدن کرده و یا اینکه شخصاً در این گونه فعالیت‌ها شرکت می‌کنند بدون اینکه به اکوسیستم منطقه و یا حاصلخیزی زمین‌های کشاورزی میزبان لطمه‌ای وارد شود (بختیاری، ۱۳۹۴). این رهیافت علاوه بر ایجاد فرصت‌های جدید شغلی می‌تواند ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی را در مناطق ارتقا دهد (قاسمی و حمزه، ۱۳۹۴)، در بازاریابی عادلانه‌تر و بهینه‌تر محصولات کشاورزی، نقش‌افزینی نماید و جریان روستا-شهری را معکوس سازد (Liu, 2006)، از سوی دیگر می‌تواند تجربه گردشگری مزرعه محور را برای بازدیدکنندگانی که به دنبال مهمان‌نوازی سنتی روستایی و دسترسی به طبیعت، گشت‌وگذار و تجارب فرهنگی هستند فراهم نماید (کریمی، ۱۳۹۳). گردشگری کشاورزی همچنین از دیدگاه زیست‌محیطی منجر به حفاظت از زیستگاه‌های طبیعی و بوم‌نظام‌ها،

حفظ منابع آب، بهبود دورنمای روستاها و زیرساخت‌ها می‌شود، از بعد فرهنگی باعث بهبود کیفیت زندگی، حفظ میراث فرهنگی روستا، آداب و رسوم اقلیت‌ها و فرهنگ‌سازی می‌گردد، از نظر اقتصادی نیز یک فرصت سرمایه‌گذاری برای جامعه‌های محلی، افزایش درآمد، افزایش سهم در توسعه روستایی، اشتغال، تنوع فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد ارزش افزوده و در نهایت موجب توسعه پایدار می‌گردد (Demonja & Bacac, 2011)، با وجود برتری‌ها و سودمندی‌های گردشگری کشاورزی اما در صورت کمبود آموزش و نبود زمینه ترویج مناسب آن در بین کشاورزان، ساکنان و گردشگران می‌تواند موجب تخریب محیط‌زیست، ساخت‌وسازهای بی‌رویه، نابودی حیات وحش، گونه‌های گیاهی، پراکندگی زباله و از دست دادن کیفیت فرهنگ محلی شود (فتحی سقزچی و همکاران، ۱۳۹۷؛ ظاهری و سعدی، ۱۳۹۷). از این رو کارشناسان و صاحب‌نظران کشورهای مختلف در بررسی‌های توسعه گردشگری بر اهمیت و ضرورت توجه به پایداری در بخش گردشگری تأکید کرده‌اند. توسعه پایدار گردشگری توسعه‌ای است که در آن توازن و تعادل حفظ ارزش‌ها و کیفیت اخلاقیات و اصول اقتصادی و نیز مزیت‌های اقتصادی همه به همراه هم دیده شده و کوشش می‌شود تا توسعه‌ای متعادل و همه‌جانبه جایگزین توسعه صرفاً اقتصادی گردد (ورمیاری، ۱۳۹۵). این نوع توسعه امروزه یک رویکرد عمومی است که از طریق دولت‌ها مورد توجه قرار گرفته است تا گردشگری از لحاظ بوم‌شناسی در طولانی‌مدت قابل قبول، از لحاظ مالی، خودکفا و از نظر دیدگاه‌های اجتماعی و اخلاقی برای جوامع محلی مفید و نویدبخش باشد (Altinay & Kashif, 2015). مطالعات ورمیاری (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که در مناطق روستایی کشور، نظام‌های بهره‌برداری از پایایی برخوردار نیستند و کشاورزی درآمد چندانی برای کشاورزان ندارد، این در حالی است که نظام بهره‌برداری کشاورزی کشور، دستور کار مشخصی برای پاسخ منطقی و پایدار به این نیاز نداشته و با فراموشی کشاورزی چند کارکردی هنوز بر اساس رژیم تولیدگر حرکت می‌کند. در این بین مناطق روستایی غرب استان مازندران نیز از این قاعده مستثنی نیستند، شهرستان‌های موجود در این بخش از استان که شامل رامسر، چالوس، نوشهر، نور، عباس‌آباد، کلاردشت و تنکابن می‌باشند از مناطق مستعد و فعال بخش کشاورزی کشور هستند که با داشتن پتانسیل، منابع و جاذبه‌های گردشگری کشاورزی از جمله، مزارع، باغ‌ها، شالیزارها و غیره هر ساله پذیرای خیل عظیمی از گردشگران هستند که در صورت توجه و برنامه‌ریزی‌های مناسب جهت افزایش آگاهی، آموزش کشاورزان و گردشگران، ارتقای زیرساخت‌ها، امکانات و خدمات رفاهی، ظرفیت لازم را برای گسترش گردشگری کشاورزی و استفاده از مزایای آن را دارد، این در حالی است که نواحی روستایی این بخش از استان با مسائل ناشی از بیکاری، درآمد ناپایدار، مهاجرت و سایر مشکلات اقتصادی و اجتماعی دست‌وپنجه نرم می‌کنند (سازمان جهاد کشاورزی استان، ۱۳۹۸)، بر اساس بررسی‌های میدانی محققان و انجام مصاحبه با کارشناسان نیز مشخص گردید که گردشگری کشاورزی در این منطقه پدیده‌ای نوپا می‌باشد که به صورت جدی مورد توجه قرار نگرفته است. در صورت عدم توجه و برنامه‌ریزی خاص برای این صنعت، تعداد محدود از افرادی که به صورت شخصی و غیررسمی مشغول فعالیت هستند نیز به علت مشکلات از ادامه فعالیت منصرف می‌گردند، با این وجود پذیرش و توسعه پایدار گردشگری کشاورزی در منطقه می‌تواند زمینه توسعه اقتصادی را فراهم آورد و موجب افزایش کارکردهای اقتصادی در زمینه گردشگری کشاورزی و در نتیجه ارتقا سطح زندگی، رفاه اجتماعی و اقتصادی کشاورزان به صورت پایدار شود. همچنین زمینه و زیرساخت‌های لازم برای لذت بردن، ترویج، آموزش و مشارکت فعال گردشگران در فعالیت‌های تولیدی بخش کشاورزی را فراهم می‌آورد و ارتباطی قوی بین انسان و محیط‌زیست کشاورز برقرار می‌سازد. تحقق این امر در نهایت می‌تواند الگویی برای شناسایی قابلیت‌های پایداری گردشگری

کشاورزی و توسعه آن در مناطق مشابه کشور در این زمینه ارائه کند، با توجه به مباحث اشاره شده و از آنجاکه توسعه گردشگری کشاورزی در هر منطقه باید مبنی بر اصل پایداری باشد، لذا در این پژوهش به سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران از لحاظ پایداری پرداخته شده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

با توجه به نو بودن بحث گردشگری کشاورزی و به خصوص مبحث پایداری آن، مطالعات در این حوزه نیز تا حدودی محدود و به صورت پراکنده انجام شده است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌گردد: نتیجه پژوهش ارمغان (۱۳۹۸) با عنوان ارزیابی شاخص‌های اجتماعی-فرهنگی در پایداری گردشگری روستاهای شهرستان نور بیانگر این مطلب بود که بین توسعه گردشگری و پایداری روستاهای هدف گردشگری شهرستان نور در ابعاد اجتماعی-فرهنگی رابطه معنی داری وجود دارد و ابعاد اجتماعی-فرهنگی در این بخش از پایداری متوسط برخوردار بود. ضیا آبادی و همکاران (۱۳۹۸) نیز در پژوهش خود به سنجش توان بالقوه پایداری گردشگری کشاورزی در شهرستان‌های منتخب استان کرمان پرداختند. نتایج بررسی نشان داد که با توجه به امکانات موجود و عدم وجود زیرساخت مناسب بعد زیست‌محیطی گردشگری کشاورزی پایداری قابل قبولی نداشته و نسبت به سایر ابعاد گردشگری کشاورزی وضعیت نامناسبی دارد. نتایج پژوهش عنایستانی و مظفری (۱۳۹۷) با عنوان تبیین عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به گردشگری کشاورزی نشان داد که آموزش و مهارت، حمایت و سیاست‌گذاری دولت، عقاید غیر توسعه‌ای، نگاه کشاورزان، دسترسی به شهر، اعتماد به نفس و ریسک‌پذیری در گرایش روستاییان به گردشگری کشاورزی مؤثر است، همچنین بین گرایش به گردشگری کشاورزی با سن، نوع شغل، سطح تحصیلات، میزان درآمد، میزان کار در مزرعه و باغات و میزان رفت‌وآمد به شهر در طول هفته رابطه وجود دارد. نوروژی و فتحی (۱۳۹۷) در پژوهش دیگری به ارزیابی توانمندی‌های توسعه گردشگری کشاورزی و تعیین میزان پذیرش آن در شهرستان لنجان پرداختند، بر اساس نتایج حاصل از یافته‌های پژوهش بخش کشاورزی این شهرستان قابلیت‌های لازم برای توسعه گردشگری کشاورزی در گویه‌های منتخب در این زمینه را دارد و نگرش و میزان پذیرش کشاورزان و گردشگران منطقه در اکثر گویه‌های مربوط به جشنواره‌ها و فعالیت‌های زراعی و باغی مثبت است. با این وجود میزان پذیرش کشاورزان در ارتباط با آموزش و میزان فعالیت دام و طیور به گردشگران کم بوده است. مطالعه جمعه‌پور و حیدری (۱۳۹۵) در زمینه بررسی وضعیت گردشگری کشاورزی در شهرستان تنکابن نشان داد که مدیریت گردشگری کشاورزی در تنکابن دارای وضعیت مطلوبی نبوده است. نتایج مطالعه اکبریان رونیزی (۱۳۹۴) با عنوان سنجش پایداری گردشگری در روستاهای هدف گردشگری شهرستان سپیدان نیز نشان داد که توسعه گردشگری در روستاهای مطالعه شده در مجموع در سطح متوسط پایداری قرار دارد و در بین ابعاد بررسی شده بعد اجتماعی-فرهنگی از وضعیت پایداری بهتری برخوردار است.

پژوهش بدری و همکاران (۱۳۹۲) نیز در ارتباط با عوامل مؤثر بر گرایش به مشارکت در گردشگری کشاورزی نشان داد که بین دو متغیر وضعیت شغلی و میزان تمایل جامعه محلی به مشارکت در توسعه گردشگری کشاورزی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. مطلبی و رکانی و قادری (۱۳۹۱) در پژوهشی به مکان‌سنجی گردشگری کشاورزی از دیدگاه جامعه محلی در بخش برزک شهرستان کاشان پرداختند و اشاره دارند که دیدگاه جامعه محلی نسبت به گردشگری کشاورزی مثبت است و منطقه پتانسیل لازم برای توسعه گردشگری کشاورزی را دارد. لویی و همکاران

(Lupi et al., 2017) به بررسی ویژگی‌های گردشگری کشاورزی و سهم آن در توسعه روستایی ایتالیا پرداختند، نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد که محیط‌زیست نقش مهمی در گردشگری کشاورزی داشته و گردشگری کشاورزی می‌تواند تأثیر مثبت بر محیط‌زیست داشته باشد. براون و ریدر (Brown & Reeder, 2017) بر اساس نتیجه پژوهش خود اذعان داشتند که سابقه کار در یک مزرعه به طور قابل توجهی بر مشارکت کشاورزان در گردشگری کشاورزی یا درآمد حاصل از گردشگری کشاورزی تأثیر ندارد و افراد با درآمد و اشتغال خوب و دارای مسکن فصلی در مناطق روستایی تمایل بیشتری به فعالیت گردشگری کشاورزی دارند. اولنبرگ و بوکلی (Ollenburg & Ralf, 2017) نیز در مطالعه خود به این نتیجه دست یافتند که کشاورزان پاره‌وقت بیشتر به دنبال مزارع بزرگ و درآمد محور و یا یک جایگزین و شغل خارج از مزرعه می‌باشند، اما کشاورزان بازنشسته بیشتر در پی به دست آوردن فرصت‌های اجتماعی همراه با کار فشرده کمتر برای کسب درآمد هستند. در پژوهش مشابه دیگری توسط جو و همکاران (Joo et al., 2016) مشخص شد که افراد قدیمی‌تر، تحصیل کرده و زنان بیشتر احتمال دارد در گردشگری کشاورزی مشارکت کنند، اما بین یارانه دولت و جمعیت شهرستان با گردشگری کشاورزی همبستگی منفی وجود دارد، همچنین در این پژوهش مشخص گردید که گردشگری کشاورزی در مزارع کوچک به‌عنوان منبع درآمد و دارایی می‌تواند به تقویت اقتصادی و رفاه خانواده منجر شود. شاپلی (Sharpley, 2015) در نتایج بررسی‌های خود نشان داد که توسعه گردشگری کشاورزی دارای اثرگذاری مثبت اقتصادی و اجتماعی و اثرگذاری‌های منفی زیست‌محیطی بر جوامع میزبان بوده است. پل و رینهاردوگل (Pavl & reinhard-voglc.h, 2013) تأثیر پرورش میگوی ارگانیک را در معیشت خانوار در بنگلادش بررسی و نتایج را در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی ارزیابی کردند که کاملاً منطبق با توسعه پایدار روستایی و گردشگری کشاورزی بود. میزان مشارکت در گردشگری کشاورزی در بین کشاورزان نیوجرسی توسط شیلینگ و همکاران (Schilling et al., 2012) اندازه‌گیری شد، نتایج نشان داد که مزارع بزرگ خیلی بیشتر احتمال دارد به میزبانی گردشگری کشاورزی بپردازد؛ اما در این مطالعه مشخص شد که برخی مزارع گردشگری کشاورزی کوچک نیز بودند که برای به دست آوردن درآمد بیشتر مزرعه خود را در فعالیت گردشگری کشاورزی بکار می‌بندند. تاو و باربری (Tew & Barbieri, 2012) در مطالعه خود به بررسی منافع حاصل از گردشگری کشاورزی و اهمیت آن در مزارع کشاورزی که دارای بازدیدکننده برای تفریح بودند، پرداختند نتایج نشان داد که گردشگری کشاورزی به‌عنوان مهم‌ترین موضوع برای اهداف مرتبط با بازار و نقش اقتصادی گردشگری کشاورزی است و نه تنها از نظر افزایش سود، بلکه به عنوان یک ابزار مهم بازاریابی موردبررسی و تحلیل قرار گیرد. نیکرسون (Nickerson, 2011) در مطالعه‌ای بر روی کشاورزان مونتا دریافت که درآمد اضافی، استفاده بهتر از منابع، نوسانات در درآمد کشاورزی و اشتغال اعضای خانواده به عنوان برخی از دلایل مهم برای تنوع فعالیت‌ها و روی آوردن به گردشگری کشاورزی ذکر شده است. نتیجه مطالعه‌ی وی همچنین نشان داد که افراد دارای مزارع بزرگ نسبت به کسانی که مزارع کوچک‌تر دارند با مشاهده نوسانات در درآمد کشاورزی، رفع نیازهای بازار، تفریح و سرگرمی و مشوق‌های مالیاتی انگیزه‌های قوی‌تری برای تنوع بخشیدن به گردشگری کشاورزی دارند، زیرا در مزارع کوچک مقررات دولت یا قوانین و مقررات استفاده از زمین نگرانی در میان مردم منطقه و در رابطه با عملیات گردشگری کشاورزی در ایالت واشنگتن ایجاد کرده است. مرور نتایج مطالعات گذشته نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش‌های جامعی در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران به‌صورت کیفی-کمی و در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی انجام نشده است. بیشتر مطالعات بحث محیط زیستی را در ارتباط با پایداری گردشگری بررسی

نموده‌اند و با توجه به اینکه در پژوهش پیشرو در مرحله نخست به صورت کیفی به شناسایی شاخص‌ها پرداخته شده و در گام دوم به روش کمی و بر اساس شاخص‌های شناسایی شده وضعیت پایداری و از ابعاد مختلف بررسی شده است، همچنین شهرستان‌های غرب استان مازندران مورد بررسی قرار گرفته است، لذا می‌توان گفت نخستین پژوهش کامل و جامع در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی می‌باشد.

روش پژوهش

این پژوهش توصیفی-همبستگی با هدف ارزیابی میزان پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران و شناسایی متغیرهای تأثیرگذار بر پایداری گردشگری کشاورزی انجام گرفت. جامعه آماری پژوهش کشاورزانی بودند که در منطقه مورد مطالعه در حال اجرای گردشگری کشاورزی بودند. با توجه به عدم وجود چارچوب نمونه‌گیری (عدم وجود فهرست اعضای جامعه) و همچنین پراکندگی و گستردگی توزیع جمعیتی جامعه به منظور نمونه‌گیری از روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شد، به این صورت که در غرب استان مازندران ۷ شهرستان رامسر، چالوس، نوشهر، نور، عباس‌آباد، کلاردشت و تنکابن وجود دارد که در مرحله نخست حدود ۴۰ درصد این شهرستان‌ها یعنی رامسر، چالوس و تنکابن به صورت تصادفی انتخاب شد. این سه شهرستان دارای ۸ بخش بودند که به صورت تصادفی ۵۰ درصد (۴ بخش دالخانگی از شهرستان رامسر، بخش مرزن آباد از شهرستان چالوس و بخش مرکزی و کوهستان از شهرستان تنکابن) از بخش‌ها انتخاب شدند. این چهار بخش نیز دارای ۸ دهستان بودند که ۵۰ درصد این دهستان‌ها یعنی ۴ دهستان جنت رودبار از بخش دالخانگی، دهستان کوهستان از بخش مرزن آباد، دهستان دوهزار از بخش کوهستان و دهستان گلیجان از بخش مرکزی به صورت تصادفی انتخاب شدند. پس از انتخاب این دهستان‌ها ۵۰ درصد روستاهای آن‌ها (۸۰ روستا) جهت شناسایی کشاورزان دارای سایت گردشگری کشاورزی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفتند. در این تعداد روستا ۷۸ کشاورز دارای سایت گردشگری کشاورزی شناسایی بودند که ۷۲ نفر از آن‌ها در تکمیل پرسشنامه همکاری نمودند. ابزار پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بود که به منظور طراحی آن در مرحله نخست با مشورت تیم پژوهش و مبانی نظری مؤلفه‌های پایداری شناسایی شد که شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی بود، شناسایی شاخص‌ها طی سه مرحله دلفی از طریق مصاحبه با ۲۱ نفر از کارشناسان گردشگری در سازمان جهاد کشاورزی، پژوهشکده مرکبات و میوه‌های نیمه گرمسیری، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان، سازمان محیط‌زیست و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان انجام شد. روش انتخاب کارشناسان به صورت هدفمند بود. در مرحله نخست دلفی از طریق مرور مبانی نظری و مصاحبه با کارشناسان به شناسایی شاخص‌های مرتبط با هر مؤلفه پرداخته شد. در مرحله دوم شاخص‌های شناسایی شده در قالب پرسشنامه بر اساس طیف پنج‌قسمتی لیکرت (۱- کاملاً مخالف تا ۵- کاملاً موافق) در اختیار کارشناسان قرار داده شد تا ضمن اعمال نظر در مورد هر شاخص در صورتی که شاخص‌های دیگری را مدنظر دارند اضافه نمایند. بعد از جمع‌آوری پاسخ‌های آن‌ها و مطالعه‌ی دقیق شاخص‌ها، مواردی که دارای میانگین بالای ۲/۵۰ بود مورد تأیید (Martinez et al., 2006) و با شاخص‌های پیشنهادی مجدد در قالب پرسشنامه در اختیار کارشناسان قرار داده شد تا میزان موافقت یا عدم موافقت خود را با شاخص‌های مربوط به هر گویه بیان نمایند (در مرحله دوم مجموعاً ۱۸ شاخص توسط کارشناسان حذف گردید). پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌های این بخش شاخص‌هایی که ۶۶ درصد و بالاتر موافق آن‌ها بودند، مورد تأیید قرار گرفت که در نهایت تعداد ۸۶ شاخص تأیید شد (در مرحله سوم ۲۴ شاخص توسط کارشناسان

دارای موافقت زیر ۶۶ درصد بود و حذف شد). پس از تأیید شاخص‌های پایداری گردشگری کشاورزی به منظور بررسی وضعیت پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران، شاخص‌های شناسایی شده در قالب پرسشنامه تنظیم و در اختیار جامعه آماری پژوهش قرار گرفت. پرسشنامه تنظیم شده دارای چهار مؤلفه اجتماعی دارای سه ملاک مشارکت و همبستگی با ۶ شاخص، ملاک رضایتمندی با ۸ شاخص، ملاک امنیت و رفاه اجتماعی با ۱۸ شاخص، مؤلفه فرهنگی دارای یک ملاک فرهنگ و سنن با ۱۷ شاخص، مؤلفه زیست‌محیطی دارای دو ملاک آلودگی محیط زیستی با ۱۰ شاخص و آگاهی محیط زیستی با نه شاخص بود. آخرین مؤلفه نیز مؤلفه اقتصادی بود با سه ملاک درآمد و توزیع آن با هفت شاخص، اشتغال با شش شاخص و سرمایه‌گذاری با پنج شاخص. طیف سؤالات این بخش به دو صورت (۱- بسیار کاهش تا ۵ بسیار افزایش و از ۰-هیچ تا ۵ بسیار زیاد) بود. به منظور اطمینان از روایی ظاهری و محتوایی پرسشنامه ارزیابی پایداری، تعداد ۱۲ تن از کارشناسان مرتبط با گردشگری (اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان، سازمان جهاد کشاورزی، سازمان محیط‌زیست، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان)، همچنین اعضای هیئت‌علمی پس از مطالعه عمیق سؤالات و گویه‌های پرسش‌نامه نظرات اصلاحی خود را اعلام کردند که پس از مصاحبه‌ی حضوری با این افراد و بحث و بررسی در مورد دیدگاه‌های مطرح شده، اصلاحات لازم انجام و در نهایت پس از ۵ مرتبه اصلاح گویه‌ها، پرسشنامه‌ی نهایی مورد تأیید گروه پژوهش قرار گرفت و جهت توزیع در جامعه‌ی آماری آماده شد. به منظور بررسی پایایی پرسشنامه‌های محقق ساخته از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. در جدول (۱)، میزان آلفای مربوط به بخش‌های مختلف پرسشنامه‌ها ارائه شده است، همان‌طور که میزان آلفا نشان می‌دهد بخش‌های مختلف پرسشنامه دارای پایایی قابل قبولی هستند.

جدول ۱- میزان آلفا و تعداد نشانگر بخش‌های مختلف پرسشنامه‌ها

نوع پرسشنامه	مؤلفه	ملاک	تعداد شاخص	میزان آلفا	
اجتماعی	مشارکت و همبستگی	۶	۰/۹۲	کل	
				رضایتمندی	۰/۸۹
				امنیت و رفاه اجتماعی	۰/۹۱
فرهنگی	فرهنگ و سنن	۱۷	/۹۳	۰/۹۳	
				آلودگی زیست‌محیطی	۰/۸۶
محیط زیستی	آگاهی زیست‌محیطی	۹	۰/۸۴	۰/۸۵	
				درآمد و توزیع آن	۰/۷۸
اقتصادی	اشتغال	۶	۰/۸۷	۰/۸۸	
				سرمایه‌گذاری	۰/۸۷

منبع: یافته‌های پژوهش

به منظور بررسی پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران طی فرآیند پنج مرحله‌ای پایداری گردشگری کشاورزی مورد بررسی قرار گرفت. مرحله نخست: هم‌جهت سازی شاخص‌ها: با توجه به اینکه برخی شاخص‌ها منفی (نزولی) و برخی مثبت (صعودی) بودند لذا لازم است که شاخص‌ها هم‌جهت باشند. مرحله دوم: وزن دهی به نماگرها: با توجه به اینکه ارزش هر شاخص اهمیت دارد شاخص‌های تدوین شده به منظور اعتبارسنجی و وزن‌دهی

به صورت پرسشنامه تنظیم (طیف یک تا ۱۰) و در اختیار کارشناسان قرار داده شد. پس از تحلیل و بررسی وزن شاخص‌ها با توجه به اینکه تفاوت معناداری بین وزن‌های محاسبه شده وجود نداشت، لذا با مشورت تیم پژوهش وزن شاخص‌ها یکسان (یک) در نظر گرفته شد. مرحله سوم: تجمیع نماگرها: در این مرحله جهت محاسبه مقدار هر شاخص، نماگرهای مربوط به آن محاسبه و مقدار نهایی هر شاخص به دست آمد. مرحله چهارم: محاسبه آماره‌ها: که پس از انجام مراحل قبلی محاسبه‌های آماری نهایی انجام شد. مرحله پنجم تعیین معیار اندازه‌گیری: برای تبدیل محاسبه‌های کیفی به کمی از طبقات پنج گانه پرسکات - آلن (Prescott-Allen, 1995) استفاده شد، برای این منظور ابتدا میانگین پاسخ‌های مربوط به هر یک از متغیرها محاسبه و پس از آن با ترکیب متغیرهای مربوط به مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی، وضعیت میانگین هر بعد مشخص شد. برای تعیین وضعیت هر متغیر و ابعاد مختلف از نظر پایداری، میانگین‌های موردنظر با طبقات بارومتر پایداری پرسکات-آلن (۱۹۹۵) (جدول ۲) تناسب گیری شد و در نهایت وضعیت پایداری‌ها به دست آمد (اکبریان رونیزی، ۱۳۹۴). به منظور بررسی تأثیر متغیرهای مستقل بر پایداری گردشگری کشاورزی از رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام استفاده شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از نرم افزار SPSSwin22 انجام گرفت.

جدول ۲- طبقات پیشنهادی بارومتر پایداری پرسکات - آلن (۱۹۹۵)

معدل	ارزش پایداری	حالت‌های پایداری
۰-۲	۰-۲۰	ناپایدار
۲/۱-۴	۲۱-۴۰	تقریباً ناپایدار
۴/۱-۶	۴۱-۶۰	پایداری متوسط
۶/۱-۸	۶۱-۸۰	تقریباً پایدار
۸/۱-۱۰	۸۱-۱۰۰	پایدار

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش

از ۷۲ نفر کشاورز پاسخگو ۶۸ نفر (۹۴/۴۴ درصد) متأهل بودند. از لحاظ جنسیت ۶۱ نفر از پاسخگویان مرد (۸۴/۷۳ درصد) و سایر کشاورزان پاسخگو زن بودند. میانگین سنی کشاورزان پاسخگو ۵۴/۳۷ سال بود؛ جوان‌ترین کشاورز پاسخگو ۲۷ سال و مسن‌ترین ۷۹ سال سن داشت. هیچ‌یک از کشاورزان پاسخگو زیر ۳۰ سال سن نداشتند. در ارتباط با میزان سواد و تحصیلات پاسخگویان تجزیه و تحلیل اطلاعات نشان داد که ۱۲ نفر (۱۶/۶۶ درصد)، دارای سواد خواندن و نوشتن یا ابتدایی؛ ۷ نفر (۹/۷۲ درصد) از کشاورزان دارای سواد در حد راهنمایی، ۲۹ نفر (۴۰/۲۷ درصد) دیپلم و ۲۴ نفر (۳۳/۳۳ درصد) دارای تحصیلات دانشگاهی بودند. بیشترین درصد از مشارکت‌کنندگان به زبان و گویشی فارسی و گیلکی تسلط داشتند، کمترین میزان نیز مربوط به تسلط به گویش تالشی با ۵ پاسخگو (۶/۹۴ درصد) بود. از ۷۲ کشاورز مشارکت‌کننده ۴۲ نفر (۵۸/۳۳ درصد) داخل روستایی که زمین کشاورزی آن‌ها قرار داشت سکونت داشتند، ۱۸ نفر (۲۵ درصد) داخل شهر و محل زندگی ۱۲ نفر از پاسخگویان (۱۶/۶۶ درصد) داخل زمین کشاورزی‌شان بود. اکثر کشاورزان (۷۲/۲۲ درصد) منبع درآمد اصلی آن‌ها کشاورزی و منبع درآمد اصلی تنها ۱۰ نفر (۱۳/۸۸ درصد) از پاسخگویان دامداری بود. در ارتباط با متوسط درآمد سالانه بیشترین فراوانی مربوط به میزان درآمد

۱۰ تا ۱۹ میلیون تومان در سال (۵۴/۱۶ درصد) بود، بعد از این میزان، بیشترین فراوانی درآمد پاسخگویان مربوط به متوسط درآمد سالانه بین ۲۰ تا ۲۹ میلیون تومان بود، (۱۹/۴۴ درصد)، اکثر پاسخگویان (۷۰/۸۳ درصد) دارای مالکیت شخصی یا خانوادگی بودند و کمترین میزان فراوانی نیز مربوط به مالکیت شراکتی با فراوانی ۹ نفر (۱۲/۵ درصد) بود، در ارتباط با مساحت اراضی تحت مالکیت خانوار روستایی کشاورز ۴۸ نفر از کشاورزان (۶۶/۶۶ درصد) بین ۲۰۰ تا ۹۰۰ متر زمین داشتند، میزان اراضی زیر کشت ۹ نفر از پاسخگویان (۱۲/۵ درصد) بین ۱۰۰۰ تا ۹۰۰۰ متر بود و ۱۲ نفر از پاسخگویان (۱۶/۶۶ درصد) دارای یک هکتار و بیش از یک هکتار سطح زیر کشت بودند. در ارتباط با سابقه فعالیت کشاورزی نیز نتایج نشان داد که بیشترین فراوانی سابقه فعالیت مشارکت‌کنندگان در پژوهش بین ۲۹-۲۰ سال بود، ۳۸ نفر (۵۲/۷۷ درصد)، کمترین فراوانی سابقه نیز مربوط به کمتر از ۱۰ سال بود، ۳ نفر (۴/۱۶ درصد). اکثر کشاورزانی که در زمینه گردشگری کشاورزی فعالیت داشتند بین ۱ تا ۳ اتاق جهت اجاره به گردشگران در سایت گردشگری خود داشتند (۵۱/۳۸ درصد)؛ توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس مدت‌زمان فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی نشان می‌دهد که از ۷۲ نفر کشاورز پاسخگو، ۶۱ نفر (۸۴/۷۲ درصد) بین ۳ تا ۶ سال در زمینه گردشگری کشاورزی فعالیت داشتند، میانگین سابقه فعالیت کشاورزان در زمینه گردشگری کشاورزی نیز حدود ۵ سال با انحراف معیار ۲/۶۴ بود. از ۷۲ کشاورزی که در زمینه گردشگری کشاورزی فعالیت داشتند ۲۷ نفر (۳۷/۵ درصد) بیان داشتند که به گردشگران وعده غذایی ارائه می‌کنند، از این تعداد یعنی ۲۷ نفر، ۲۱ نفر (۷۷/۷۷ درصد) غذاهای محلی را به گردشگران ارائه می‌دادند و ۱۳ نفر از آن‌ها (۴۸/۱۴ درصد) غذا را با مشارکت اعضای خانواده، ۹ نفر (۳۳/۳۳ درصد) توسط زن خانه و ۵ نفر (۱۸/۵۱ درصد) توسط آشپز طبخ می‌کردند. در ارتباط با انگیزه اصلی کشاورزان از تبدیل مزرعه به سایت گردشگری اطلاعات تجزیه و تحلیل پاسخ‌ها نشان داد که از ۷۲ نفر کشاورز پاسخگو، ۴۳ نفر آن‌ها (۵۹/۷۲ درصد) بیان داشتند که باهدف کسب درآمد این کار را انجام داده‌اند، ۱۷ نفر (۲۳/۶۱ درصد) به علت علاقه شخصی این کار را انجام داده‌اند. ۱۲ نفر از کشاورزان (۱۶/۶۶ درصد) نیز وجود تعداد زیاد گردشگر در منطقه را انگیزه اصلی خود از تبدیل مزرعه به سایت گردشگری بیان نمودند.

وضعیت ابعاد مختلف پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران

جدول (۳)، وضعیت پایداری گردشگری کشاورزی را در متغیرهای مرتبط با ملاک مشارکت و همبستگی، رضایت‌مندی و امنیت و رفاه اجتماعی از مؤلفه اجتماعی نشان می‌دهد. در مورد متغیرهای مشارکت و همبستگی تنها "همبستگی اجتماعی و همکاری ساکنان محلی از وضعیت پایدار و تناسب روابط اجتماعی و کلامی میزبان با نیاز گردشگران" از پایداری متوسط برخوردار می‌باشد، سایر متغیرها در شرایط ناپایدار هستند. ملاک رضایت‌مندی دارای هشت متغیر می‌باشد که از این تعداد متغیر "حمایت و همکاری سازمان‌های مرتبط با گردشگری در راستای توسعه گردشگری کشاورزی در منطقه" در وضعیت ناپایدار و "میزان همکاری با سازمان‌های مرتبط با گردشگری کشاورزی مانند محیط‌زیست، جهاد کشاورزی، میراث فرهنگی" در شرایط پایداری متوسط قرار دارند، سایر متغیرهای مرتبط با این ملاک در وضعیت پایدار می‌باشند. امنیت و رفاه اجتماعی سومین ملاک مربوط به مؤلفه اجتماعی با ۱۸ شاخص می‌باشد که شاخص‌های "کیفیت راه‌های دسترسی به مزرعه و ایمنی آن‌ها" و شاخص "شبکه‌های ارتباطی مانند آنتن‌دهی تلفن همراه، اینترنت و توسعه شبکه‌های تلفن" از وضعیت پایداری برخوردار هستند، اما سایر شاخص‌های مرتبط با این ملاک در شرایط ناپایدار یا تقریباً ناپایدار قرار دارند. در این جدول شاخص‌های با جهت مثبت هرچه

میانگین پاسخ‌ها به ۵ میل کند شرایط بهتر را نشان می‌دهد و برعکس در گویه‌های منفی هر چه میانگین به سمت ۱ میل کند شرایط بهتر است.

سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری / سلیمان نژاد و همکاران

جدول ۳- میانگین و وضعیت پایداری متغیرهای مورد مطالعه در ابعاد اجتماعی

میانگین (از ۵) پایداری	سطح پایداری	ملاک متغیر
۱/۲۵	۲/۵۰	همکاری با آژانس‌های خدمات مسافرتی در معرفی جاذبه‌های کشاورزی منطقه
۱/۰۸	۲/۱۶	مشارکت در تصمیمات مرتبط با توسعه گردشگری در منطقه
۴/۰۸	۸/۱۶	همبستگی اجتماعی و همکاری ساکنان محلی
۱/۴۱	۲/۸۲	مشارکت ساکنان محلی در برنامه‌ریزی‌های مرتبط با گردشگری کشاورزی
۱/۷۸	۲/۵۶	کار کردن گردشگران به صورت افتخاری در شالیزارها- باغات چای- باغ‌های مرکبات، کیوی و ... در منطقه
۲/۴۱	۴/۸۲	روابط اجتماعی و کلامی میزبان متناسب با نیاز گردشگران
۴/۵۸	۹/۱۶	رضایت از حضور گردشگران کشاورزی در منطقه
۴/۹۱	۹/۸۲	تمایل به توسعه گردشگری کشاورزی
۴/۱۶	۸/۳۲	روحیه مهمان‌نوازی و مردم‌دوستی ساکنان در محل زندگی
۴/۶۰	۹/۲	رضایت از اشتغال در مشاغل گردشگری کشاورزی
۴/۰۸	۸/۱۶	رضایت ساکنان محلی نسبت به حضور و نحوه برخورد گردشگران
۴/۱۱	۸/۲۲	میزان مشارکت زنان و دختران در ارائه خدمات گردشگری در منطقه
۲/۴۱	۴/۸۲	میزان همکاری با سازمان‌های مرتبط با گردشگری کشاورزی مانند محیط‌زیست، جهاد کشاورزی، میراث فرهنگی
۱/۱۶	۲/۳۲	حمایت و همکاری سازمان‌های مرتبط با گردشگری در راستای توسعه گردشگری کشاورزی در منطقه
۱/۲۷	۲/۵۴	ایجاد جاذبه‌های تفریحی در کنار مزارع کشاورزی
۲/۸۳	۵/۶۶	افزایش امکانات و خدمات دولتی و خصوصی با توجه به حضور گردشگران
۲/۲۵	۴/۵۰	برپایی تورهای کوتاه‌مدت گردشگری و معرفی جاذبه‌های کشاورزی در قالب تور، مثلاً تور چایی
۱/۵۸	۳/۱۶	فروش اینترنتی غذاها، سبزیجات محلی و محصولات کشاورزی دیگر به سایر نقاط
۱/۹۱	۳/۸۲	نصب علائم و تابلوهای راهنمای مناسب گردشگری کشاورزی در مکان‌های مناسب در روستا
۲/۵۸	۵/۱۶	فراهم شدن شرایط خرید محصول کشاورزی برای گردشگران در مزرعه
۱/۱۹	۲/۳۸	ارائه خدمات در مزرعه متناسب با سن، جنس و نگرش گردشگران
۲/۹۱	۵/۸۲	بازگشت مهاجران به منطقه در سال‌های اخیر
۱/۹۱	۳/۸۲	وجود ارتباط پایدار بین مردم محلی و گردشگران
۲/۱۷	۴/۳۴	افزایش امکانات رفاهی برای جامعه میزبان و گردشگران
۲/۷۰	۵/۴	بهبود امکانات بهداشتی و سلامت در منطقه
۲/۵۰	۵	میزان امنیت عمومی در منطقه به واسطه حضور گردشگران
۳/۸۱	۷/۶۲	کیفیت راه‌های دسترسی به مزرعه و ایمنی آن‌ها
۴/۱۶	۱/۶۸	ترافیک وسایل نقلیه در منطقه*
۴	۲	ازدحام و شلوغی در نتیجه توسعه گردشگری*
۳/۱۸	۶/۳۶	شبکه‌های ارتباطی مانند آنتن‌دهی تلفن همراه، اینترنت و توسعه شبکه‌های تلفن
۲/۳۳	۴/۶۶	مناسب بودن محل مزرعه به منظور دسترسی راحت گردشگران
۱/۰۴	۲/۰۸	ارائه خدمات بیمه‌ی مزرعه جهت ورود گردشگران، همچنین بیمه گردشگران و وسایل آن‌ها

*شاخص‌های منفی منبع: یافته‌های پژوهش

وضعیت شاخص‌های مرتبط با مؤلفه فرهنگی به نام فرهنگ و سنن در جدول (۴)، نشان می‌دهد که شاخص‌های «برگزاری بازارهای محلی صنایع دستی در منطقه»؛ «پخت انواع غذاهای محلی در منطقه» و «معرفی آثار تاریخی، مراسم مذهبی و آیین‌ها به گردشگران کشاورزی» در شرایط پایدار و تقریباً پایدار قرار دارد، اما سایر شاخص‌های مرتبط با این ملاک در شرایط پایداری متوسط یا ناپایدار می‌باشند.

جدول ۴- میانگین و وضعیت پایداری متغیرهای مورد مطالعه در ابعاد فرهنگی

ملاک متغیر	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
برپایی سایت‌های گردشگری کشاورزی در اطراف جاذبه‌های گردشگری منطقه	۱/۹۱	۳/۸۲	تقریباً ناپایدار
استفاده از همه پتانسیل‌های منطقه (دریا- کوه- جنگل - محصولات مختلف- فصول مختلف) جهت توسعه گردشگری کشاورزی نسبت به قبل از رو. نق گردشگری	۱/۵۰	۳	تقریباً ناپایدار
میزان استفاده از لهجه‌های محلی در منطقه	۲/۱۶	۴/۳۲	پایداری متوسط
برگزاری بازارهای محلی صنایع دستی در منطقه	۴/۲۶	۸/۵۲	پایدار
پخت انواع غذاهای محلی در منطقه	۴/۱۸	۸/۳۶	پایدار
برگزاری جشنواره‌ها و رویدادهای کشاورزی در مکان‌های مختلف روستا	۳/۲۷	۴/۵۴	پایداری متوسط
ارائه محصولات معرف روستا در مزرعه جهت آشنایی و خرید گردشگران	۲/۲۱	۴/۴۱	پایداری متوسط
فروش صنایع دستی و برپایی نمایشگاه‌ها و کارگاه‌های آموزشی مرتبط با صنایع دستی منطقه مانند گنج، چادرشب، نمد و حصیر در نزدیکی مزرعه	۲/۲۲	۴/۴۴	پایداری متوسط
اطلاع‌رسانی و تبلیغات در ارتباط با منطقه و جاذبه‌های آن	۲/۴۱	۴/۸۲	پایداری متوسط
برگزاری آئین‌های منطقه مانند آئین محرم در کنار مزارع گردشگری کشاورزی	۱/۶۶	۳/۳۲	تقریباً ناپایدار
آموزش پخت غذاهای سنتی منطقه به گردشگران در مزرعه	۱/۸۳	۳/۶۶	تقریباً ناپایدار
نگرش مثبت در جوانان به روستا و کشاورزی	۱/۲۸	۲/۵۶	تقریباً ناپایدار
معرفی منطقه به گردشگران با بروشور یا شبکه‌های ارتباطی تلفن همراه در بدو ورود	۱/۹۱	۳/۸۲	تقریباً ناپایدار
ارائه آموزش‌های عملی محصولات کشت شده به گردشگران	۱/۵۰	۳	تقریباً ناپایدار
امکان اسکان متناسب با فرهنگ روستا در مزرعه	۱/۳۳	۲/۶۶	تقریباً ناپایدار
مهیا بودن ادوات کشاورزی در مزرعه جهت آموزش به گردشگران کشاورزی	۱/۴۱	۲/۸۲	تقریباً ناپایدار
معرفی آثار تاریخی، مراسم مذهبی و آیین‌ها به گردشگران کشاورزی	۳/۱۸	۶/۳۶	تقریباً پایدار

منبع: یافته‌های پژوهش

وضعیت پایداری شاخص‌های مرتبط با ملاک آلودگی محیط زیستی و آگاهی محیط زیستی از مؤلفه زیست‌محیطی در جدول (۵) ارائه شده است، در ارتباط با متغیرهای آلودگی محیط زیستی شاخص‌های "تنوع پوشش گیاهی و جانوری منطقه"؛ "دسترسی مناسب گردشگران به خدمات بهداشتی- درمانی" و "حفظ جاذبه‌های طبیعی منطقه" در وضعیت تقریباً پایدار و پایداری متوسط می‌باشند، اما سایر شاخص‌ها در این بخش در شرایط ناپایدار قرار دارند. در ارتباط با شاخص‌های آگاهی محیط زیستی نیز سه شاخص "آگاهی بخشی به گردشگران در ارتباط با اهمیت محیط زیست" و شاخص "ایجاد حساسیت در گردشگران نسبت به حفظ جاذبه‌های طبیعی منطقه" از پایداری متوسط برخوردارند، اما سایر شاخص‌های این مؤلفه در شرایط تقریباً ناپایدار می‌باشند. در این بخش نیز در شاخص‌های با جهت مثبت هرچه میانگین پاسخ‌ها به ۵ میل کند شرایط بهتر را نشان می‌دهد و بر عکس در گویه‌های منفی هر چه میانگین به سمت ۱ میل کند شرایط بهتر است.

سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری / سلیمان نژاد و همکاران

جدول ۵- میانگین و وضعیت پایداری متغیرهای مورد مطالعه در ابعاد زیست محیطی

میانگین (از ۵) پایداری	سطح پایداری	ملاک متغیر
۳/۹۱	۲/۱۸ تقریباً ناپایدار	آتش سوزی در منطقه نسبت به قبل*
۱/۹۱	۳/۸۲ تقریباً ناپایدار	دفع درست و بهداشتی زباله‌ها توسط گردشگران
۱/۲۵	۲/۵۰ تقریباً ناپایدار	افزایش تعداد مکان‌های سیستم جمع‌آوری و جایگاه دفع صحیح زباله در منطقه
۳/۴۱	۶/۸۲ تقریباً پایدار	دسترسی مناسب گردشگران به خدمات بهداشتی - درمانی
۴/۱۶	۱/۶۸ ناپایدار	میزان مواد زائد جامد در منطقه*
۱/۶۶	۳/۳۲ تقریباً ناپایدار	میزان تفکیک زباله‌های قابل بازیافت و غیرقابل بازیافت نسبت به قبل
۱/۳۳	۲/۶۶ تقریباً ناپایدار	حفظ جاذبه‌های طبیعی منطقه
۳/۷۵	۷/۵۰ تقریباً پایدار	تنوع پوشش گیاهی و جانوری منطقه
۴/۳۷	۱/۲۶ ناپایدار	صدمه به پوشش گیاهی توسط گردشگران*
۳/۵۸	۲/۸۴ تقریباً ناپایدار	گونه‌های زیستی جانوری و گیاهی غیربومی در منطقه*
۱/۳۳	۲/۶۶ تقریباً ناپایدار	آموزش گردشگران در ارتباط با خود نظمی در حفظ محیط‌زیست از منظر عدم ایجاد آلودگی صوتی در منطقه (بوق زدن بی مورد، بلند نمودن صدای ضبط ماشین و...) و رعایت آن توسط گردشگران در منطقه
۲/۸۳	۵/۶۶ پایداری متوسط	آگاهی بخشی به گردشگران در ارتباط با اهمیت محیط‌زیست
۱/۵۰	۳ تقریباً ناپایدار	وجود حساسیت در گردشگران نسبت به در معرض انقراض قرار گرفتن گونه‌های جانوری به دلیل ریختن زباله در طبیعت و رودخانه‌ها و رعایت آن در منطقه
۱/۰۷	۲/۱۴ تقریباً ناپایدار	آموزش گردشگران برای به حداقل رساندن مواد زائد جامد
۱/۱۸	۲/۳۶ تقریباً ناپایدار	آموزش گردشگران در ارتباط با تفکیک زباله‌های قابل بازیافت و غیرقابل بازیافت
۲/۴۸	۴/۹۶ پایداری متوسط	ایجاد حساسیت در گردشگران نسبت به حفظ جاذبه‌های طبیعی منطقه
۱/۳۳	۲/۶۶ تقریباً ناپایدار	وجود حس مسئولیت‌پذیری در گردشگران نسبت به محیط‌زیست
۱/۲۶	۲/۵۲ تقریباً ناپایدار	وجود حس مسئولیت‌پذیری در گردشگران در ارتباط با حفظ تنوع زیستی گیاهی و جانوری
۱/۳۳	۲/۶۶ تقریباً ناپایدار	برخورد قانونی با افراد خاطی محیط‌زیست (زباله - آتش) در منطقه

*شاخص‌های منفی منبع: یافته‌های پژوهش

بعد اقتصادی دارای سه ملاک درآمد و توزیع، اشتغال و سرمایه‌گذاری می‌باشد که وضعیت شاخص‌های هر ملاک در جدول (۶)؛ ارائه شده است. همان‌گونه که مشخص است در ملاک درآمد و توزیع آن تنها شاخص "تقویت اقتصاد محلی" در شرایط ناپایدار قرار دارد، سایر شاخص‌های این ملاک در وضعیت پایداری متوسط می‌باشد. در ملاک اشتغال تمامی شاخص‌ها در وضعیت پایداری متوسط قرار دارند. در ارتباط با شاخص‌های سرمایه‌گذاری نیز تنها شاخص "بهره‌برداری مناسب از اراضی حاشیه‌ای به منظور توسعه کشاورزی با رونق گردشگری کشاورزی در منطقه" در شرایط پایداری متوسط قرار دارند و سایر متغیرها در شرایط ناپایدار می‌باشند.

جدول ۶- میانگین و وضعیت پایداری متغیرهای مورد مطالعه در ابعاد اقتصادی

میانگین (از ۵) پایداری سطح پایداری		ملاک متغیر
۲/۱۶	۴/۳۲	درآمد نسبت به قبل از گردشگری کشاورزی
۲/۰۵	۴/۱	تقاضا برای تولیدات کشاورزی مزرعه
۲/۲۵	۴/۵۰	صنایع سودآور محلی در منطقه
۲/۸۳	۵/۶۶	قدرت خرید جامعه محلی نسبت به قبل
۲/۸۳	۵/۶۶	رضایت از درآمد گردشگری کشاورزی
۲/۵۰	۵	سودآوری کسب و کارهای گردشگری کشاورزی
۳/۲۵	۶/۵۰	تقویت اقتصاد محلی
۲/۲۵	۴/۵۰	توان اقتصادی زنان روستایی نسبت به قبل
۲/۱۶	۴/۳۲	فروشگاه‌های تولیدات کشاورزی در منطقه
۲/۳۳	۴/۶۶	ایجاد شغل‌های جدید و متنوع در منطقه با توجه به نیاز گردشگران کشاورزی
۲/۱۱	۴/۲۲	رونق فعالیت‌های زراعی و باغداری در منطقه
۲/۳۳	۵/۳۴	بیکاری در منطقه*
۲/۱۲	۴/۲۴	تبدیل قابلیت‌ها به جاذبه‌های گردشگری کشاورزی نسبت به قبل
۲/۲۵	۴/۵۰	بهره‌برداری مناسب از اراضی حاشیه‌ای به منظور توسعه کشاورزی بارونق گردشگری کشاورزی در منطقه
۱/۲۸	۲/۵۶	افزایش سرمایه‌گذاری در زمینه خدمات رفاهی مربوط به گردشگری کشاورزی در منطقه
۱/۸	۲/۱۶	میزان سرمایه‌گذاری در زمینه خدمات آموزشی-ترویجی و اطلاع‌رسانی مرتبط با گردشگری کشاورزی در منطقه
۱/۰۸	۲/۱۶	میزان برخورداری کشاورزان از منابع مالی جهت سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری کشاورزی
۱/۰۱	۲/۰۲	توجه مدیران محلی به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در زمینه گردشگری کشاورزی

*شاخص‌های منفی

ترکیب کل گویه‌ها در قالب ابعاد کلان اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی و اقتصادی با ملاک‌های هر یک در جدول‌های ۷ تا ۱۰ ارائه شده است. همان‌طور که جدول (۷) نشان می‌دهد وضعیت پایداری گردشگری کشاورزی از لحاظ مؤلفه اجتماعی در شرایط ناپایدار قرار دارد؛ اما این مؤلفه دارای سه ملاک مشارکت و همبستگی، رضایت‌مندی و امنیت و رفاه اجتماعی می‌باشد که وضعیت دو ملاک مشارکت و همبستگی و امنیت و رفاه اجتماعی در شرایط تقریباً ناپایدار است، اما مؤلفه رضایت‌مندی در وضعیت تقریباً پایدار قرار دارد.

جدول ۷- وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران بر اساس مؤلفه اجتماعی و ملاک‌های آن

مؤلفه	میانگین (از ۵)	سطح پایداری	ملاک	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
مشارکت و همبستگی	۱/۸۱	۳/۶۲	مشارکت و همبستگی	۳/۶۲	تقریباً ناپایدار	تقریباً ناپایدار
رضایت‌مندی	۳/۱۷	۶/۳۴	رضایت‌مندی	۶/۳۴	تقریباً پایدار	تقریباً پایدار
امنیت و رفاه اجتماعی	۱/۹۲	۳/۸۴	امنیت و رفاه اجتماعی	۳/۸۴	تقریباً ناپایدار	تقریباً ناپایدار

منبع: یافته‌های پژوهش

سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری / سلیمان نژاد و همکاران

وضعیت مؤلفه فرهنگی در بعد کلان در جدول (۸) ارائه شده است، این مؤلفه دارای یک ملاک با نام فرهنگ و سنن می باشد که این مؤلفه در وضعیت تقریباً ناپایدار قرار دارد.

جدول ۸- وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران بر اساس مؤلفه فرهنگی و ملاک های آن

مؤلفه	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری	ملاک	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
فرهنگی	۱/۸۳	۳/۶۶	تقریباً ناپایدار	فرهنگ و سنن	۱/۸۳	۳/۶۶	تقریباً ناپایدار

منبع: یافته های پژوهش

وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی از لحاظ زیست محیطی در جدول (۹) ارائه شده است، از لحاظ این مؤلفه نیز شرایط موجود تقریباً ناپایدار می باشد؛ اما این دارای دو ملاک آلودگی زیست محیطی و آگاهی زیست محیطی است که از لحاظ هر دو ملاک وضعیت موجود تقریباً ناپایدار است.

جدول ۹- وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران بر اساس مؤلفه زیست محیطی و ملاک های آن

مؤلفه	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری	ملاک	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
زیست	۱/۳۵	۲/۷۰	تقریباً ناپایدار	آلودگی زیست محیطی	۱/۵۲	۳/۰۴	تقریباً ناپایدار
محیطی	۱/۳۵	۲/۷۰	تقریباً ناپایدار	امنیت و رفاه اجتماعی	۱/۹۲	۳/۸۴	تقریباً ناپایدار

منبع: یافته های پژوهش

یکی دیگر از مؤلفه های سنجش پایداری گردشگری کشاورزی مؤلفه اقتصادی می باشد که در غرب استان مازندران این مؤلفه در شرایط پایداری متوسط قرار دارد. این مؤلفه همچنین دارای سه ملاک درآمد و توزیع، اشتغال و سرمایه گذاری است. از لحاظ ملاک درآمد و توزیع و اشتغال گردشگری کشاورزی در وضعیت پایداری متوسط و از لحاظ اشتغال گردشگری کشاورزی در وضعیت پایداری متوسط قرار دارد (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران بر اساس مؤلفه اقتصادی و ملاک های آن

مؤلفه	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری	ملاک	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
اقتصادی	۲/۶۷	۵/۳۴	پایداری متوسط	درآمد و توزیع آن	۲/۵۱	۵/۲	پایداری متوسط
	۲/۶۷	۵/۳۴	پایداری متوسط	رضایت مندی	۳/۱۷	۶/۳۴	تقریباً پایدار
	۲/۶۷	۵/۳۴	پایداری متوسط	امنیت و رفاه اجتماعی	۱/۹۲	۳/۸۴	تقریباً ناپایدار

منبع: یافته های پژوهش

همان طور که وضعیت پایداری گردشگری کشاورزی در ابعاد کلان نشان داد در هیچ یک از مؤلفه ها در غرب استان مازندران گردشگری کشاورزی از وضعیت پایدار و حتی وضعیت نیمه پایدار برخوردار نیست و تنها در مؤلفه اقتصادی پایداری متوسط حاکم است. پس از بررسی وضعیت موجود ملاک ها و شاخص های مرتبط با پایداری گردشگری کشاورزی، وضعیت پایداری گردشگری کشاورزی به صورت کلی در غرب استان مازندران مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اینکه میانگین کل پایداری گردشگری کشاورزی ۳/۵ می باشد، نشان می دهد غرب استان مازندران از لحاظ پایداری گردشگری کشاورزی در وضعیت تقریباً ناپایدار قرار دارد. جدول (۱۱) ابعاد مختلف پایداری را در شهرستان های مختلف نشان می دهد، همان طور که مشخص است کمترین میزان پایداری در ابعاد

اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی در مرتبه اول مربوط به چالوس و در رتبه بعدی مربوط به رامسر می‌باشد، اما از لحاظ ابعاد اقتصادی کمترین میزان پایداری در مرتبه نخست مربوط به تنکابن و در رتبه دوم مربوط به رامسر می‌باشد. از لحاظ پایداری کل گردشگری کشاورزی نیز تنکابن در رتبه نخست، رامسر دوم و چالوس سوم می‌باشد؛ اما هر سه شهرستان در وضعیت تقریباً ناپایدار از لحاظ گردشگری کشاورزی قرار دارند.

جدول ۱۱- میزان پایداری گردشگری کشاورزی به تفکیک ابعاد در شهرستان‌های انتخاب‌شده

شهرستان	ابعاد	میانگین (از ۵)	پایداری	سطح پایداری
رامسر	اجتماعی	۱/۳۷	۲/۷۴	تقریباً ناپایدار
	فرهنگی	۱/۲۶	۲/۵۲	تقریباً ناپایدار
	زیست‌محیطی	۱/۱۹	۲/۳۸	تقریباً ناپایدار
	اقتصادی	۲/۱۸	۴/۳۶	پایداری متوسط
	کل	۱/۴۶	۲/۹۲	تقریباً ناپایدار
چالوس	اجتماعی	۱/۲۱	۲/۴۲	تقریباً ناپایدار
	فرهنگی	۱/۲۴	۲/۴۸	تقریباً ناپایدار
	زیست‌محیطی	۱/۱۴	۲/۲۸	تقریباً ناپایدار
	اقتصادی	۲/۲۹	۴/۵۸	پایداری متوسط
	کل	۱/۳۶	۲/۷۲	تقریباً ناپایدار
تنکابن	اجتماعی	۱/۴۱	۲/۸۲	تقریباً ناپایدار
	فرهنگی	۱/۳۲	۲/۶۴	تقریباً ناپایدار
	زیست‌محیطی	۱/۲۶	۲/۵۲	تقریباً ناپایدار
	اقتصادی	۱/۹۷	۳/۹۴	تقریباً ناپایدار
	کل	۱/۴۸	۲/۹۶	تقریباً ناپایدار

منبع: یافته‌های پژوهش

تحلیل تفاوت پایداری گردشگری بین سه روستای انتخاب‌شده با استفاده از روش تحلیل واریانس یک‌طرفه (ANOVA) انجام شد. نتایج با توجه به مقدار P value به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که در هر چهار بعد بررسی‌شده تفاوت معنی‌داری بین گردشگری کشاورزی شهرستان‌های مورد مطالعه وجود ندارد (جدول ۱۲).

به‌منظور تعیین توانایی متغیرهای مستقل تحقیق (ویژگی‌های فردی) در پیش‌بینی متغیر وابسته (دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی) از رگرسیون چندگانه، روش گام‌به‌گام استفاده شد. متغیرهای مقوله‌ای مانند نوع شغل به صورت متغیر مجازی^۱ وارد تحلیل رگرسیون شدند. مقدار آماره تحمل^۲ متغیرهای مورد نظر بین ۰/۷ تا ۰/۸ بود که نشانه عدم وجود هم خطی متغیرهای مستقل است. مقدار شاخص دوربین واتسون محاسبه شده (۱/۷۸۰) نشان از مناسب بودن داده‌ها برای استفاده از رگرسیون چندگانه داشت. نتایج ارائه شده در جدول (۱۳) ترتیب ورود متغیرها در معادله رگرسیون را نشان می‌دهد. بر این اساس اندازه مزرعه در گام اول وارد معادله شده و در گام‌های دوم، سوم و چهارم به ترتیب سابقه فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی، درآمد و تحصیلات وارد معادله شده‌اند، در

^۱ Dummy Variable

^۲ Tolerance

سنجش وضعیت گردشگری کشاورزی غرب مازندران از لحاظ پایداری / سلیمان نژاد و همکاران

پنجمین گام متغیر سن با تأثیر منفی وارد معادله رگرسیون شد. شغل اصلی، سابقه فعالیت کشاورزی و میزان مشارکت و همکاری اعضای خانواده در سه گام آخر وارد معادله شدند.

جدول ۱۲- نتایج آزمون تحلیل واریانس یک طرفه برای تبیین معناداری تفاوت پایداری گردشگری کشاورزی

بعد	نتایج منبع تغییرات	مجموع مجذورات	میانگین مربعات	f محاسبه شده	سطح معنی داری
اجتماعی	بین گروهی	۱۱۴/۷۲	۲/۲۲۴	۳/۱۱۷	۰/۱۲۱
	درون گروهی	۱۱۸/۴۷	۲/۱۱۷		
	جمع	۱۲۶/۶۶	-		
فرهنگی	بین گروهی	۷۹/۱۴	۰/۴۵۷	۳/۲۲۵	۰/۱۱۷
	درون گروهی	۸۳/۳۷	۰/۵۳۴		
	جمع	۸۶/۵۵	-		
زیست محیطی	بین گروهی	۱۳۹/۴۵	۳/۰۷۸	۳/۹۴۶	۰/۱۴۱
	درون گروهی	۱۴۶/۵۸	۳/۱۲۹		
	جمع	۱۴۸/۹۴	-		
اقتصادی	بین گروهی	۸۴/۶۵	۳/۷۸۲	۳/۷۵۴	۰/۱۰۷
	درون گروهی	۸۵/۴۶	۳/۹۵۱		
	جمع	۹۱/۳۷	-		
کل	بین گروهی	۱۳۴/۱۲	۱۱/۳۷۱	۳/۷۶۹	۰/۱۳۴
	درون گروهی	۱۳۹/۵۷	۱۳/۴۱۳		
	جمع	۱۴۱/۶۷	-		

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس جدول (۱۳)، متغیرهای موردنظر بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی رابطه معنی داری در سطح ۹۵ درصد تأثیر دارند. بر اساس ضریب رگرسیونی استاندارد شده^۱، اندازه مزرعه، سابقه فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی و درآمد مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی هستند. مجموعاً هشت متغیر، ۷۸/۱ درصد از تغییرات واریانس میزان دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی را تبیین می‌کنند؛ اما متغیرهایی مانند جنسیت، وضعیت تأهل، تعداد فرزندان، محل اقامت، میزان آشنایی به زبان خارجی، نوع شغل (دامدار بودن، دولتی، آزاد) و پیشینه سکونتی اجداد ضرایب رگرسیونی معنی داری نداشته و نتوانسته‌اند تأثیر چندانی بر پایداری گردشگری کشاورزی داشته باشند، لذا این متغیرها از مدل رگرسیونی خارج شده‌اند.

¹. Beta

جدول ۱۳- تأثیر متغیرهای فردی بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی

متغیر مستقل	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	بی بی	خطای استاندارد	بتا	تی	معناداری
مقدار ثابت	-	-	-	۰/۲۱۱	۰/۲۳۴	-	۰/۷۶	۰/۳۷۶
اندازه مزرعه x1	۰/۳۷۴	۰/۲۳۴	۰/۲۱۲	۰/۲۲۷	۰/۰۶۹	۰/۳۰۶	۴/۶۶	۰/۰۰۰
سابقه فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی x2	۰/۳۷۲	۰/۲۴۱	۰/۲۰۶	۰/۲۴۸	۰/۰۷۱	۰/۳۱۸	۳/۸۷	۰/۰۰۰
درآمد x3	۰/۴۷۶	۰/۳۳۷	۰/۳۱۱	۰/۳۱۲	۰/۰۸۴	۰/۳۲۱	۳/۷۲	۰/۰۰۰
تحصیلات x4	۰/۴۶۷	۰/۴۱۵	۰/۴۰۷	۰/۳۷۵	۰/۰۸۶	۰/۲۶۴	۲/۶۹	۰/۰۰۶
سن x5	۰/۵۱۴	۰/۵۳۶	۰/۴۳۴	-۰/۲۱۰	۰/۰۶۶	۰/۲۱۱	۲/۴۷	۰/۰۰۷
نوع شغل (کشاورز بودن) x6	۰/۵۷۴	۰/۶۶۰	۰/۴۱۶	۰/۳۸۶	۰/۰۷۶	۰/۱۶۵	۲/۳۴	۰/۰۱۷
سابقه فعالیت کشاورزی x7	۰/۴۹۳	۰/۷۶۴	۰/۶۸۴	۰/۷۳۸	۰/۰۷۹	۰/۱۴۷	۲/۱۳	۰/۰۲۸
میزان مشارکت و همکاری اعضای خانواده x8	۰/۴۳۷	۰/۷۸۱	۰/۷۱۶	۰/۵۳۴	۰/۰۸۱	۰/۱۳۸	۲/۰۸	۰/۰۳۱

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یکی از رهیافت‌های متناسب با شرایط مناطق روستایی گردشگری کشاورزی است. این رهیافت علاوه بر ایجاد فرصت‌های جدید شغلی می‌تواند ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی را در مناطق روستایی ارتقا دهد، در بازاریابی عادلانه‌تر و بهینه‌تر محصولات کشاورزی، نقش‌افزینی نماید و جریان روستا-شهری را معکوس سازد، لذا اکثر کشورهای جهان نیز این نوع گردشگری را به‌عنوان راهبردی نوین برای توسعه اجتماعی، اقتصادی و احیاء و بازسازی نواحی روستایی مدنظر قرار داده‌اند، استان مازندران نیز با دارا بودن شرایط مناسب آب و هوایی، جاذبه‌های طبیعی و اقلیمی، پیشگام بودن در بخش کشاورزی از لحاظ تولید محصولات متنوع کشاورزی این توانمندی و ظرفیت را دارد که با توسعه گردشگری کشاورزی در پویایی مناطق روستایی و حل مسائل و مشکلات این مناطق تأثیرگذار باشد، اما بررسی‌های میدانی محققان حاکی از آن است که این صنعت در استان رشد و پیشرفت چندانی نداشته و صنعتی نوپا می‌باشد، به طوری که تعداد معدودی از کشاورزان این استان بدون هیچ‌گونه حمایت جدی به‌صورت غیررسمی در بخش گردشگری کشاورزی مشغول هستند و اعتقاد بر این است که در صورت کمبود آموزش و نبود زمینه ترویج مناسب آن در بین کشاورزان، ساکنان و گردشگران، گردشگری کشاورزی می‌تواند موجب تخریب محیط‌زیست، ساخت‌وسازهای بی‌رویه، نابودی حیات‌وحش، گونه‌های گیاهی، پراکندگی زباله و از دست دادن کیفیت فرهنگ محلی شود و در نهایت به صنعتی مخرب و ناپایدار تبدیل گردد. از این‌رو کارشناسان و صاحب‌نظران کشورهای مختلف در بررسی‌های توسعه گردشگری بر اهمیت و ضرورت توجه به پایداری در بخش گردشگری تأکید کرده‌اند. در این مقاله نیز سعی شده است تا با شناسایی شاخص‌های مرتبط با ابعاد چهارگانه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی و بررسی وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران ضمن ارائه سندی رسمی و معتبر در این زمینه نوعی هشدار و اعلان خطر به مسئولین و برنامه‌ریزان امر در راستایی شکنندگی وضعیت موجود پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران به‌عنوان یکی از قطب‌های کشاورزی و گردشگری کشور، ارائه نماید.

نتایج نشان داد که از ۶ شاخص مرتبط با ملاک مشارکت و همبستگی تنها شاخص همبستگی و همکاری ساکنان محلی در وضعیت پایدار و شاخص روابط اجتماعی و کلامی میزان متناسب با نیاز گردشگران در شرایط پایداری متوسط قرار دارد و سایر شاخص‌های این بخش در شرایط ناپایدار هستند، نتایج مرتبط با شاخص‌های مشارکت و همبستگی در پژوهش‌های پل و رینهاردوگل (Pavl & reinhard-voglc.h, 2013)؛ بدری و همکاران (۱۳۹۲) و اکبریان رونیزی و همکاران (۱۳۹۴) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. این امر نشان از علاقه جامعه میزبان و کشاورزان در توسعه گردشگری کشاورزی را دارد که در این راستا مشارکت و همبستگی خوب و در جهت مثبت را دارند؛ اما با توجه به نبود صنعت و نبود برنامه‌ریزی در راستای توسعه آن از دید کشاورزان سایر شاخص‌های این ملاک در شرایط مناسبی قرار نداشتند. بعد رضایتمندی از ابعاد اجتماعی که دارای ۸ شاخص بود و بیشتر به رضایت و استقبال جامعه میزبان از حضور گردشگران مرتبط می‌شود نیز مهر تأییدی بر درست بودن این ادعا می‌باشد که میزان رضایت کشاورزان از حضور گردشگران در حد بالایی می‌باشد.

سومین ملاک مرتبط با بعد اجتماعی امنیت و رفاه اجتماعی با ۱۸ شاخص بود که اکثر شاخص‌های این بعد در وضعیت پایداری متوسط و ناپایدار قرار داشتند. از آنجا که شاخص‌های این مؤلفه بیشتر به امکانات و خدمات دولتی در راستای توسعه گردشگری کشاورزی مربوط است، می‌توان گفت که در این راستا نیز پایداری گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران از شرایط مناسبی برخوردار نیست. وضعیت گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران به‌طور کلی از لحاظ اجتماعی در شرایط تقریباً ناپایدار قرار دارد، این امر نشان می‌دهد که در راستای توسعه گردشگری کشاورزی تاکنون برنامه‌ریزی جدی صورت نگرفته است و زیرساخت‌های مناسبی از لحاظ اجتماعی در غرب استان مازندران جهت توسعه گردشگری کشاورزی وجود ندارد. مطالعات میدانی نیز حاکی از آن بود که روستاهای این منطقه و به‌خصوص کشاورزان دارای سایت گردشگری کشاورزی با مشکلات عدیده و ابتدایی درگیر هستند که عدم توجه به آن‌ها می‌تواند آینده‌ی توسعه گردشگری کشاورزی را از لحاظ اجتماعی با مشکل مواجه سازد. لذا پیشنهاد می‌شود با اجرای طرح‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری کشاورزی که متناسب با شرایط محلی منطقه است و همچنین با مورد توجه قرار دادن شاخص‌های اجتماعی که در وضعیت ناپایدار هستند و تقویت آن‌ها از طریق مشارکت جامعه محلی از تضعیف بیش‌ازپیش شرایط اجتماعی منطقه در راستای عدم پایداری گردشگری کشاورزی ممانعت به عمل آید. تحلیل تطبیقی نتایج این بخش از پژوهش با یافته‌های تحقیقات انجام‌شده نشان می‌دهد که نتایج با یافته‌های پژوهش جمعه‌پور و حیدری (۱۳۹۵) مبنی بر نامناسب بودن وضعیت گردشگری کشاورزی در شهرستان تنکابن و نتیجه پژوهش مطلبی و ورکانی و قادری (۱۳۹۱) مبنی بر نگرش و دید مثبت جامعه میزبان نسبت به گردشگری همسویی دارد.

بعد فرهنگی دارای ۱۷ شاخص بود که تنها ۸ شاخص آن در وضعیت پایدار و پایداری متوسط قرار داشت. وضعیت کلی بعد فرهنگی گردشگری کشاورزی نیز در غرب استان مازندران در شرایط تقریباً ناپایدار قرار داشت، فرهنگ و سن هر منطقه میراثی ارزشمند و گران‌بها هست که سینه‌به‌سینه منتقل گشته و همواره به عنوان عاملی مؤثر و تأثیرگذار در جلب و جذب گردشگر در مناطق مختلف دنیا نمود داشته است، کشور ایران و به‌خصوص استان مازندران نیز از لحاظ فرهنگی و میراث فرهنگی، استانی غنی بوده که می‌توان از این میراث گران‌بها به‌عنوان زمینه‌ای در راستای پایداری گردشگری کشاورزی و جذب گردشگران استفاده نمود، در واقع گردشگری کشاورزی و میراث فرهنگی استان به‌نوعی مکمل یکدیگر هستند که هر یک می‌تواند زمینه رشد و توسعه دیگری را فراهم نماید اما متأسفانه این

میراث ارزنده و فرصت مناسب نه تنها مورد توجه قرار نگرفته بلکه در هیاهوی زندگی ماشینی و شهری در حال فراموشی می باشد. لذا در این راستا لازم است مسئولین و برنامه ریزان امر با همکاری و مشارکت جامعه میزبان و به خصوص زنان کشاورز و روستایی زمینه و بستر لازم را در معرفی آثار فرهنگی منطقه مانند آیین ها، مراسمات، موسیقی های محلی، غذاهای محلی، لباس های سنتی و غیره در کنار سایت های گردشگری کشاورزی و کشتزارها جهت پایداری گردشگری کشاورزی و حفظ آیین ها فراهم آورند. نتایج این بخش از پژوهش با مطالعه نوروزی و فتحی (۱۳۹۷) در راستای توجه و گرایش مثبت گردشگران به آیین ها و مراسمات منطقه از جمله جشنواره ها و فعالیت های زراعی و باغی هم راستا است.

سومین بعد پایداری گردشگری کشاورزی بعد زیست محیطی با دو مؤلفه آگاهی زیست محیطی (۹ شاخص) و آلودگی زیست محیطی (۱۰ شاخص) بود که در هر دو مؤلفه اکثر شاخص ها در شرایط ناپایداری قرار داشتند و به صورت کلی نیز گردشگری کشاورزی در غرب مازندران از لحاظ زیست محیطی در شرایط ناپایداری قرار داشت. از آنجاکه اکثر مطالعات پیشین نیز وضعیت پایداری گردشگری و به خصوص گردشگری کشاورزی را از لحاظ زیست محیطی بررسی نموده اند (ضیاء آبادی و همکاران، ۱۳۹۸؛ اکبریان رونیزی، ۱۳۹۴؛ Lupi et al., 2017؛ Pavl & reinhard-Voglc.h, 2013؛ Sharply, 2015) و در اکثر این مطالعات بعد زیست محیطی در وضعیت ناپایدار قرار داشت. لذا پیشنهاد می شود برنامه ریزی در راستای پایداری گردشگری کشاورزی بر مبنای توجه جدی به شاخص های این بعد صورت پذیرد و از آنجاکه اقدامات زیست محیطی در درجه نخست نیاز به فرهنگ سازی دارد به صورت مختلف و از طریق رسانه های گوناگون بر اهمیت محیط زیست و حفظ آن، همچنین خطرات ناشی از تخریب محیط زیست به خصوص در شمال کشور با توجه به حجم بالای گردشگران طبیعت تأکید و مورد توجه قرار گیرد، اقدامات تبلیغاتی و توزیع بروشور و پک های بهداشتی - تبلیغی به گردشگران کشاورزی منطقه نیز اقدامی مؤثر می باشد که ضمن فرهنگ سازی سبب حفاظت و صیانت بیشتر از محیط زیست می گردد. فراهم نمودن زیرساخت های لازم در منطقه مانند افزایش تعداد مکان های سیستم جمع آوری و جایگاه دفع صحیح زباله در منطقه، دسترسی راحت گردشگران به خدمات بهداشتی و برخورد قانونی با افراد خاطی محیط زیست می تواند به پایداری بعد زیست محیطی گردشگری کشاورزی در منطقه کمک نماید.

بعد اقتصادی دارای سه ملاک درآمد و توزیع، اشتغال و سرمایه گذاری بود که مجموعاً ۱۸ شاخص داشت. نتایج نشان می دهد که اکثر شاخص های مؤلفه درآمد و توزیع و اشتغال در وضعیت پایدار یا پایداری متوسط بودند؛ اما در مؤلفه سرمایه گذاری وضعیت از پایداری چندانی برخوردار نمی باشد. وضعیت کلی گردشگری کشاورزی غرب استان مازندران نیز در بعد اقتصادی در شرایط پایداری متوسط بود. با توجه به اینکه وضعیت بعد اقتصادی نسبت به سایر ابعاد پایدارتر می باشد، می توان بیان نمود که گردشگری کشاورزی در غرب مازندران توانسته در بهبود وضعیت معیشتی کشاورزان، ایجاد شغل جدید، افزایش درآمد، افزایش تقاضا برای محصولات کشاورزی و کاهش بیکاری مؤثر باشد، اما در مؤلفه سرمایه گذاری وضعیت چندان مناسب نیست و به طوری که پاسخگویان اذعان نمودند که پایداری و توسعه گردشگری کشاورزی نیاز به سرمایه گذاری، حمایت، ارائه آموزش و خدمات رفاهی دارد که متأسفانه در این زمینه اقداماتی صورت نگرفته است. نتایج پژوهش نیکرسون و همکاران (Nickerson et al., 2011)؛ شارپلی (Sharply, 2015) نیز هم سو با نتیجه پژوهش حاضر نشان داد که توسعه و پایداری گردشگری نیاز به سرمایه گذاری دارد و توسعه گردشگری کشاورزی دارای اثرات اقتصادی فراوانی است. با توجه به این مهم و از آنجا

که وضعیت کلی گردشگری کشاورزی در غرب استان مازندران به صورت ناپایدار است، می‌توان گفت که رشد و توسعه گردشگری کشاورزی و به‌خصوص پایداری آن تنها به همت و تلاش صاحبان مزرعه و کشاورزان انجام نمی‌شود. بلکه نیازمند حمایت‌های مادی و معنوی مسئولین در زمینه‌های مختلف، برنامه‌ریزی دقیق و مبتنی بر هدف، فراهم نمودن زیرساخت‌ها و تسهیلات مناسب و مشارکت تمامی اقشار محلی و مقامات را دارد. حمایت دولت در این زمینه بسیار راهگشا و کمک‌کننده است به طوری که بایستی از طریق خط‌مشی‌های تشویقی و حمایتی، تزریق سرمایه و ارائه آموزش‌ها و مهارت‌آموزی‌ها صورت پذیرد.

مقایسه سه شهرستان رامسر، چالوس و تنکابن که به‌صورت تصادفی در غرب استان مازندران انتخاب شدند نیز نشان داد که هر سه شهرستان از لحاظ ابعاد چهارگانه در وضعیت تقریباً ناپایدار قرار دارند؛ اما مقایسه میانگین‌ها نشان داد که در تنکابن وضعیت نسبت به رامسر و چالوس از لحاظ ابعاد اجتماعی، زیست‌محیطی و فرهنگی بهتر است، دلیل و علت این موضوع می‌تواند به‌عنوان پیشنهادی جهت مطالعات آتی ارائه شود، اما با توجه به اینکه این شهرستان از لحاظ اقتصادی نسبت به دو شهرستان دیگر پایداری کمتری دارد، می‌توان این احتمال را داد که گردشگر پذیر بودن دو شهرستان رامسر و چالوس نسبت به تنکابن و همچنین تعداد کمتر سایت‌های گردشگری کشاورزی در این شهرستان نسبت به دو شهرستان دیگر علت پایداری گردشگری کشاورزی در آن باشد؛ زیرا در دو شهرستان رامسر و چالوس تعداد بیشتر گردشگر وجود دارد که بالطبع بر گردشگری کشاورزی نیز تأثیر دارند، این گردشگران کشاورزی بدون هیچ‌گونه آموزش و فرهنگ‌سازی در مزارع حاضر شده و سبب ناپایداری گردشگری کشاورزی در بعد زیست‌محیطی شده‌اند و از آنجا که بسترها و زیرساخت‌های لازم از سوی مسئولین برای این نوع گردشگری کشاورزی و جهت حضور گردشگران در مزارع فراهم نشده در نتیجه این دو شهرستان از لحاظ اجتماعی و فرهنگی نیز در وضعیت ناپایدارتری قرار دارند؛ اما حضور تعداد فراوان گردشگر در مزارع سبب ایجاد اشتغال و بهبود شرایط اقتصادی منطقه و در کل بهتر شدن بعد اقتصادی از لحاظ پایداری شده است. نتایج رگرسیون در ارتباط با تأثیر ویژگی‌های فردی بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی نیز نشان داد که سه متغیر اندازه مزرعه، سابقه فعالیت در زمینه گردشگری کشاورزی و درآمد بیشترین تأثیر را بر دیدگاه کشاورزان در ارتباط با پایداری گردشگری کشاورزی داشته‌اند، این تأثیرگذاری مثبت در مطالعات عنابستانی و مظفری (۱۳۹۷) مبنی بر تأثیرگذاری مثبت میزان درآمد، براون و ریدر (Brown & Reeder, 2017) مبنی بر اثر مثبت سابقه کار در مزرعه و درآمد بر پایداری گردشگری کشاورزی، شیلینگ و همکاران (Schilling et al., 2012) در ارتباط با تأثیرگذاری اندازه بزرگ مزرعه در پایداری گردشگری کشاورزی و نتیجه پژوهش نیکرسون و همکاران (Nickerson et al., 2011) مبنی بر درآمد و اندازه مزرعه هم سو و در تأیید نتایج می‌باشد. در این راستا و با توجه به نتایج این بخش از پژوهش، جهت پایداری گردشگری کشاورزی لازم است که در مرحله نخست کشاورزانی که دارای مزارع بزرگ‌تر هستند موردتوجه قرار گیرند، برنامه‌های آموزشی و مشوق‌های انگیزشی جهت تشویق آن‌ها لحاظ گردد، این کشاورزان با توجه به اینکه درآمد بیشتری نیز دارند می‌توانند در زمینه گردشگری کشاورزی و فراهم نمودن زیرساخت‌ها مؤثر باشند ضمن اینکه لازم است حمایت‌های لازم نیز از آن‌ها در ابعاد مختلف صورت پذیرد، مسائل و مشکلات آن‌ها شناسایی و در راستای تسهیل آن‌ها برنامه‌ریزی عملی انجام شود. با توجه به تأثیرگذاری مثبت کشاورزان دارای تجربه در زمینه گردشگری کشاورزی بر پایداری گردشگری کشاورزی لازم است از تجارب آن‌ها در راستای پایداری استفاده شود بازدید حضوری از سایت گردشگری آن‌ها توسط سایر کشاورزان می‌تواند عامل انگیزشی مؤثری در ترغیب سایر کشاورزان به گردشگری

کشاورزی باشد ضمن اینکه می‌توان از این کشاورزان به‌عنوان مدرس کلاس‌های آموزشی گردشگری کشاورزی نیز استفاده نمود و در نهایت تمامی برنامه‌ریزی‌ها جهت توسعه و پایداری گردشگری کشاورزی با مشورت و مشارکت کشاورزان محلی و به‌خصوص کشاورزان دارای تجربه در زمینه گردشگری کشاورزی صورت پذیرد.

منابع

۱. ارمغان، س. ۱۳۹۸. ارزیابی شاخص‌های اجتماعی-فرهنگی در پایداری گردشگری روستاهای شهرستان نور. فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، ۶(۳):۳۶۲-۳۴۷.
۲. اکبریان رونیزی، س. ۱۳۹۴. سنجش پایداری گردشگری در روستاهای هدف گردشگری، مطالعه موردی شهرستان سپیدان. مجله پژوهش‌های روستایی، ۷(۱):۱۹۳-۱۶۷.
۳. بدری، ع. رضوانی، م. و حیدری، ز. ۱۳۹۲. مشارکت اجتماع محلی در توسعه گردشگری کشاورزی، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۲(۱):۶۵-۴۳.
۴. بختیاری، آ. ۱۳۹۴. کاربرد شاخص دمای معادل فیزیولوژیک جهت تعیین مناطق مناسب گردشگری کشاورزی در استان کرمان. نشریه هواشناسی کشاورزی، ۳۲(۲):۴۴-۳۴.
۵. بوذرجمهری، خ.، شایان، ح. و قندهاری، ا. ۱۳۹۶. نقش و جایگاه گردشگری کشاورزی در توسعه روستایی. همایش منطقه‌ای ظرفیت‌های گردشگری توسعه شهرستان فردوس.
۶. جمعه‌پور، م. و حیدری، ز. ۱۳۹۵. پیوند بین گردشگری و فعالیت‌های کشاورزی در راستای پایداری محیط، با تأکید بر نگرش‌های جوامع محلی (مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان تنکابن). نشریه جغرافیا، ۱۴(۴۹):۴۰-۲۱.
۷. رکن‌الدین افتخاری، ع.، مهدوی، د. و پورطاهری، م. ۱۳۸۹. فرآیند بومی‌سازی شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری روستایی در ایران. پژوهش‌های روستایی، ۱(۴):۴۱-۱.
۸. صالحی‌فرد، م. ۱۳۹۰. گردشگری روستایی، مبانی نظری و طرح‌های ساختاری. انتشارات مرندید. مشهد.
۹. ضیاء آبادی، م. زارع مهرجردی، م.، جلایی، ع. و مهرآبی بشرآبادی، ح. ۱۳۹۸. سنجش توان بالقوه پایداری گردشگری کشاورزی در شهرستان‌های منتخب استان کرمان. اقتصاد کشاورزی، ۱۳(۳):۸۵-۵۷.
۱۰. ظاهری، م. و سعدی، س. ۱۳۹۷. تحلیل پایداری زیست‌محیطی در جوامع روستایی حاشیه اکوسیستم تالاب بر اساس الگوی بوم روستا. مطالعه موردی: روستاهای حاشیه تالاب زیروار. نشریه محیط‌شناسی، ۲(۴۴):۲۷۵-۲۵۷.
۱۱. عنابستانی، ع. و مظفری، ز. ۱۳۹۷. تبیین عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به گردشگری کشاورزی، مطالعه موردی: روستاهای نمونه گردشگری دهستان فضل شهرستان نیشابور. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۷(۲۴):۱۴۵-۱۲۳.
۱۲. فتحی سقزچی، ف.، جعفری، ح.، ادیبی، م.، باقرکریمی، م. و وفایی منش، ر. ۱۳۹۷. استفاده از خدمات زیست‌محیطی به‌عنوان شاخص اکولوژیکی برای مناطق دوستدار گردشگری. مجله محیط‌زیست، ۲(۴۴):۲۵۵-۲۴۱.
۱۳. قاسمی، م. و حمزه، آ. ۱۳۹۴. بررسی پارادایم‌های توسعه گردشگری در مناطق روستایی از نظر دینفعان اصلی گردشگری. مجله علوم اجتماعی و رفتاری، ۱(۴۴):۲۴-۱۵.
۱۴. کریمی، س. (۱۳۹۳). کارآفرینی گردشگری کشاورزی، راهبردی نوین برای توسعه روستایی. نشریه کارآفرینی در کشاورزی- ۹۰-۶۹.
۱۵. مطلبی ورکانی، ع. و قادری، ا. ۱۳۹۱. امکان‌سنجی گردشگری کشاورزی از دیدگاه جامعه محلی (مطالعه موردی: بخش برزک شهرستان کاشان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی توریسم.
۱۶. نوروزی، ا. و فتحی، ع. ۱۳۹۷. ارزیابی توانمندی‌های توسعه گردشگری کشاورزی و تعیین میزان پذیرش آن در جامعه هدف گردشگران و کشاورزان) در شهرستان لنجان. مجله جغرافیا و توسعه، صص: ۲۶۰-۲۴۱.

۱۷. ورمزیاری، ح.، رحیمی، ع.، فاقعی، د. و اسدی، ع. ۱۳۹۵. تحلیل انگیزه‌های گردشگران در انتخاب مقصد گردشگری کشاورزی (مطالعه موردی: بخش الموت شرقی). مجله پژوهش‌های روستایی، ۴(۷): ۶۴۴-۶۵۷.
۱۸. ورمزیاری، ح.، اسدی، ع.، کلانتری، خ. و رضوانی، م. ۱۳۹۳. برآورد میزان تمایل به پرداخت شهروندان برای خدمات گردشگری کشاورزی مطالعه موردی: شهر قزوین، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۵(۲): ۳۹۷-۴۲۲.
19. Altinay, M., & Kashif, K. (2015). Sustainable tourism development: a case study of North.
20. Barbieri, C., & Patience, M. (2008). The Role of the Firm and Owner Characteristics on the Performance of Agritourism Farms. *Sociologia ruralis*, 48 (2), 83-166.
21. Brown, D. M., & Reeder, R. (2017). Farm-Based Recreation: A Statistical Profile. Available at: <https://naldc.nal.usda.gov/download/19464/PDF>.
22. Clemens, R. (2014). Keeping Farmers on the Land: Agritourism in the European Union." *Iowa Ag Review* ", 10 (3), 8-9.
23. Demonja, D., & Bacac, R. (2011). Agritourism Development in Croatia. *Studies in Physical Culture and Tourism*. 18(4), 361-370.
24. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2009). *Tourism: Principles, practices, philosophies*, New Jersey: Wiley.
25. Joo, H., Khanal, A. R., & Mishra, A. K. (2016). Farmers' Participation in Agritourism: Does It Affect the Bottom Line?. *Agricultural and Resource Economics Review*, 42(3), 471-490.
26. Jenkins, R. G. (2014). *Agriculture and Tourism Development: The Case of St. Kitts*, AMasters thesis2 University of Waterloo. Geography - Tourism Policy and Planning.
27. Jaafar, M. S. Rasoolimanesh, M., & Ku' Azam. (2015). Tourism Growth and Entrepreneurship: Empirical Analysis of Development of Rural Highlands. *Tourism Management Perspectives*, 14 (1), 17-24.
28. Liu, A. (2006). Tourism in rural areas: Kedah, Malaysia. *Tourism Management*, 27(5), 878-889. doi: 10.1016/j.tourman.2005.05.007.
29. Lordkipanidze, M., Brezet, H., & Mikael, B. (2005). the entrepreneurship factor in sustainable tourism development. *Journal of Cleaner Production*, 13 (8), 98-357.
30. Lupi, C., Claudio, V., Mastronardi, L., Giannelli, A., & Scardera, A. (2017). Exploring the features of agritourism and its contribution to rural development in Italy. *Land Use Policy*. 64, 383-390.
31. McGehee, N. G. (2007) An Agritourism Systems Model: A Weberian Perspective. *Journal of sustainable tourism*, 15 (2), 24-111.
32. Martinez, N. K., Yin, Z., & Mayal, H. (2006). Classroom management teaching experience and gender: Do these variable impact teaching, attitudes and beliefs toward classroom management style? An unpublished paper the University of Texas at San Antonio.
33. Nickerson, N., Polovitz, R., Black, J., & Stephen. F. (2011). Agritourism: Motivations behind Farm/Ranch Business Diversification. *Journal of Travel Research*, 40 (1), 19-26.
34. Nechar, M. C., Roma'n G. M., Guerrero M. O., & Bustamante L. E. T. (2015). Endogenous practices Aculco agritourism, Mexico, based on the valuation of the cultural patrimony of their plantations (Haciendas). *Tourism in Latin America*, Chapter, 10, 175-190.
35. Ollenburg, C., & Ralf, B. (2017). Stated Economic and Social Motivations of Farm Tourism Operators. *Journal of Travel Research*, 45 (4), 52-224.
36. Prescott-Allen, R. (1995). *Assessing Rural Sustainability*, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources - World Conservation Union.
37. Pacucci, C. (2005). Dossier. The Development of Rural Areas. A Jurisprudent Outline for Agricultural Tourism. *Estimo e Territorio*, 68 (2), 47-59.
38. Pavl, B. G., & reinhard-voglc. H. (2013). Organic shrimp agvaculture for sustainable household livelihoods in Bangladesh. *Ocean and coastal management*, 71, 1-12.
39. Su, B. (2011). Rural Tourism in China. *Tourism Management*, 32(6), 41-215.
40. Schilling, B.J., Sullivan, K.P., & Komar, S. J. 2012. Examining the economic benefits of agritourism: the case of New Jersey. *Journal of Agriculture, Food Systems and Community Development*, 3(1), 199-214.
41. Sharpley, R. (2015). Flagship Attractions and Sustainable Rural Tourism Development: The Case of the Alnwick Garden, England. *Journal of sustainable tourism*. 15 (2), 43-125.
42. Tew, C., & Barbieri.C. (2012). The Perceived Benefits of Agritourism: The Provider's Perspective. *Tourism Management* 33 (1), 24- 215.
43. Walpole, M. J., & Goodwin, H. J. (2010). Local Economic Impacts of Daragon in Indonesia, *Journal of Annals of Tourism Research*, 27 (3). P; 5.

44. Yang, Li. (2012). Impacts and Challenges in Agritourism Development in Yunnan, China. *Tourism Planning & Development* 9(4), 81-369.